

УДК: 376: 37.06

Крістіна Тороп,

доктор педагогічних наук, директор КЗО «Спеціальна школа «ШАНС» ДОР»

torop.kristina@gmail.com

ORCID 0000-0002-2330-1960

RESEARCHER ID: ABD-2907-2020

Kristina Torop,

Doctor of Pedagogical Sciences, head of special school

Комунальний заклад освіти «Спеціальна школа «ШАНС» Дніпропетровської обласної ради»

49074, м. Дніпро, вул. Батумська, 2а

Municipal educational institution of the Dnipropetrovsk Regional Council «Special School «CHANCE», Dnipro, Ukraine

49074, Dnipro, Batumska St., 2a

**СПІВПРАЦЯ МІЖ ШКОЛОЮ ТА БАТЬКАМИ ЯК ЧИННИК
ЕФЕКТИВНОГО НАВЧАННЯ ДІТЕЙ З ПОРУШЕННЯМИ
ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО РОЗВИТКУ**

**COOPERATION BETWEEN SCHOOL AND PARENTS AS A FACTOR OF
EFFECTIVE EDUCATION OF CHILDREN WITH INTELLECTUAL
DISABILITIES**

Анотація. У статті розглянуто питання співпраці між школою та батьками, що виховують дітей з порушеннями інтелектуального розвитку. Мета статті полягає у поглибленні розуміння важливості співпраці батьків дітей з ППР та закладів освіти. Зазначено, що сім'я та школа є двома основними середовищами, в яких формуються та розвиваються діти. Наголошено, що

співпраця школи та батьків має велике значення для дітей з порушеннями інтелектуального розвитку, оскільки вона сприяє індивідуалізації навчання, соціально-емоційному розвитку, обміну ресурсами та залученості батьків до навчального процесу. Обґрунтовано, що співпраця школи та батьків є результатом соціальної, інституційної та міжособистісної динаміки, яка характеризується складністю. Наголошено, що рівень залучення сім'ї до освітнього процесу дитини може варіюватися відповідно до можливостей участі, які пропонує їй навчальний заклад. У випадку з дітьми з порушеннями інтелектуального розвитку, рівень готовності сім'ї до співпраці може залежати від ступеня порушення, а також від соціально-економічного статусу сім'ї та характеру стосунків між батьками й дитиною. Висвітлено результати досліджень, які вказують, що залучення батьків до навчання дітей з особливими освітніми потребами, окрім того, що допомагають покращити їхню успішність, також забезпечує потужну навчальну мотивацію, що є необхідною умовою для учнів з ППР. Наголошено, що попри те, що тема співпраці батьків і школи є предметом багатьох вітчизняних і закордонних досліджень, все ще залишається дискусійним питанням про те, що таке ефективна співпраця та що саме вона являє собою. Запропоновано поради, які відображають практику сімейно-орієнтованої роботи, які можна використати в роботі з сім'ями дітей з порушеннями інтелектуального розвитку. Перспективи подальших досліджень вбачаються у розробці та впровадженні ефективних стратегій, які сприятимуть ефективній співпраці школи та батьків, що виховують дітей з порушеннями інтелектуального розвитку.

Ключові слова: порушення інтелектуального розвитку, співпраця, батьки, вчителі, школа.

Abstract. The article deals with the issue of cooperation between schools and parents raising children with intellectual disabilities. The purpose of the article is to deepen the understanding of the importance of cooperation between parents of

children with intellectual disabilities and educational institutions. It is noted that the family and school are the two main environments in which children are formed and developed. It is emphasized that cooperation between schools and parents is of great importance for children with intellectual disabilities, as it contributes to the individualization of learning, socio-emotional development, resource sharing and parental involvement in the educational process. It is substantiated that cooperation between schools and parents is the result of social, institutional and interpersonal dynamics, which is characterized by complexity. It is emphasized that the level of family involvement in the child's educational process may vary according to the opportunities for participation offered by the educational institution. In the case of children with intellectual disabilities, the level of family readiness to cooperate may depend on the degree of the disability, as well as on the socioeconomic status of the family and the nature of the relationship between parents and child. The results of studies indicating that parental involvement in the education of children with special educational needs, in addition to helping to improve their performance, also provides a powerful learning motivation, which is a prerequisite for students with PID. It is emphasized that despite the fact that the topic of parent-school cooperation is the subject of many domestic and foreign studies, the question of what effective cooperation is and what exactly it is still remains controversial. The article offers tips that reflect the practice of family-centered work that can be used in working with families of children with intellectual disabilities. Prospects for further research are seen in the development and implementation of effective strategies that will promote effective cooperation between schools and parents raising children with intellectual disabilities.

Key words: intellectual disability, cooperation, parents, teachers, school.

Актуальність дослідження. Зважаючи на істотні зміни, яких зазнала шкільна освіта за останні десятиліття, питання співпраці сім'ї та школи є важливим і своєчасним.

Сім'я та школа є двома основними середовищами, в яких формуються та розвиваються діти. Ці два середовища відіграють важливу роль у формуванні особистості та розвитку дітей, тому співпраця між школою та батьками є дуже важливим чинником освіти, що має значний вплив на результати навчання, мотивацію та добробут дітей. Співпраця школи та батьків має велике значення для дітей з порушеннями інтелектуального розвитку, оскільки вона сприяє індивідуалізації навчання, соціально-емоційному розвитку, обміну ресурсами та залученості батьків до навчального процесу. Тим не менш, як зазначають Рассанд А. та ін. (2021), сучасні дослідження показують потенційну напруженість в освітньому партнерстві сім'ї та школи, оскільки різні думки та очікування щодо цілей, компетенцій та ролей в освіті можуть призвести до конфліктів.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Питання співпраці між закладами загальної середньої освіти та батьками або особами, які їх замінюють, були та залишаються об'єктом досліджень та дискусій науковців та практиків.

Проблеми взаємодії закладів освіти та родин, в яких виховуються діти з особливими освітніми потребами, у формуванні особистості школярів висвітлені у працях Засенка В., Бондаря В., Гаяш О., Кас'яненко О., Прохоренко Л., Шевченко В., Яковенко І., та ін.

За висновками Беха І., Дмитрієвої О., Омельченко І., Шадюк О. та інших, важливим чинником, який впливає на формування та розвиток особистості дітей з особливими освітніми потребами, є співпраця між педагогічними працівниками та батьками, що виховують дітей з ООП.

Отже, можна констатувати, що питання співпраці батьків, що виховують дітей з особливими освітніми потребами, та закладами загальної середньої освіти є актуальним.

Мета статті. Поглибити розуміння важливості співпраці батьків дітей з порушеннями інтелектуального розвитку та закладів освіти.

Методи дослідження. Під час викладення статті використаний метод теоретичного аналізу науково-методичної літератури з досліджуваної проблеми.

Результати дослідження. Організація освітнього процесу на засадах партнерства є важливою умовою ефективної діяльності сучасного закладу загальної середньої освіти (Любчак, Демченко, & Комарівська, 2022). Партнерство між усіма учасниками освітнього процесу, зокрема адміністрацією школи, вчителями, батьками та учнями, сприяє покращенню якості навчання та розвитку учнів.

Однак важливість співпраці між батьками та школою не завжди сприймають як важливий чинник навчання та виховання дітей. Є ті батьки, які кажуть: «Я виростив дитину, тепер ваша справа – навчати її». Деякі батьки кажуть: «Мені справді потрібно знати, що відбувається в школі, щоб допомогти моїй дитині». Є педагоги, які кажуть: «Якби сім'я не втручалася в мою роботу, я б могла виконувати свою роботу», а інші педагоги кажуть: «Я не можу виконувати свою роботу без допомоги родин моїх учнів».

Сучасна школа не може замикатися, вона має бути відкритою не лише до учнів, а й для їхніх родин. Взаємодія закладів освіти з батьками приносить користь не лише дітям: вона є корисною для всіх учасників освітнього процесу. Батьки покращують взаємодію зі своїми дітьми, стають більш чуйними та уважними до потреб дітей і більш впевненими у своїх батьківських навичках. Педагоги краще розуміють культуру та різноманітність сімей, почуваються комфортніше на роботі та покращують свій моральний стан. Школи, які активно залучаючи батьків, як правило, мають кращу репутацію в суспільстві.

Залучати батьків ваших учнів сьогодні простіше, ніж будь-коли, завдяки безлічі можливостей. Професорка педагогіки та прихильниця залучення батьків Джойс Епштейн (2019) розробила концепцію, яка визначає шість конкретних сфер, у яких школи можуть залучати батьків.

Батьківство: Залучення типу 1 відбувається тоді, коли в домашньому середовищі підтримують дітей.

Спілкування: Залучення типу 2 відбувається, коли педагоги, учні та сім'ї розробляють ефективні форми комунікації між школою і домом.

Волонтерство: Тип 3 залучення відбувається, коли педагоги, учні та батьки беруть участь у спільних волонтерських проєктах, коли батьків розглядають як аудиторію для учнівських заходів.

Навчання вдома: тип 4 залучення відбувається, коли надається інформація чи проводяться тренінги для навчання родин тому, що вони можуть допомагати учням вдома з домашніми завданнями та іншими видами діяльності, пов'язаними з навчальною програмою, прийняттям рішень і плануванням.

Прийняття рішень: Залучення 5-го типу відбувається, коли школи залучають батьків до прийняття шкільних рішень і розвивають батьківських лідерів і представників.

Співпраця з громадою: Залучення типу 6 відбувається тоді, коли громадські служби, ресурси та партнери інтегруються в освітній процес для посилення навчання та розвитку учнів.

Обговорюючи концепцію, Епштейн підкреслює, що кожен тип залучення – це двостороннє партнерство, яке розвивається спільно освітянами та сім'ями, які працюють разом, а не одностороння можливість, яка визначається школою в односторонньому порядку. Авторка зазначає, що Концепція шести типів залучення покликана підтримати розробку та впровадження системного підходу до партнерства, який культивує «культуру партнерства» в масштабах школи.

Співпраця школи та батьків є результатом соціальної, інституційної та міжособистісної динаміки, яка характеризується складністю. Оскільки не існує готових рецептів для подолання таких складнощів, важливо мислити творчо, розуміти ресурси, можливості та виклики, які існують у кожному конкретному випадку, а також знати, що спрацювало в подібних випадках.

Однак розуміння того, що співпраця сім'ї та школи приносить користь дітям, не дає чіткого уявлення про те, як така співпраця стає ефективною.

На нашу думку, першим кроком для того, щоб сім'ї почали співпрацювати зі школами, є створення доброзичливої атмосфери, в якій батьки відчувають себе бажаними, шанованими, довіреними, почутими та потрібними.

Рівень залучення сім'ї до освітнього процесу дитини може варіюватися відповідно до можливостей участі, які пропонує їй навчальний заклад. У випадку з дітьми з порушеннями інтелектуального розвитку, рівень готовності сім'ї до співпраці може залежати від ступеня порушення, а також від соціально-економічного статусу сім'ї та характеру стосунків між батьками та дитиною.

Школярі з порушеннями інтелектуального розвитку (ППР) набувають академічних і соціальних навичок не так швидко, як нормотипові діти. Вони мають значні труднощі в адаптивній поведінці та інтелектуальному функціонуванні. Зокрема, особливості їх розвитку впливають на когнітивні та інтелектуальні здібності, які є життєво важливими для набуття знань. Однак доведено (Kurani, Nerurka, Miranda, Jawadwala & Prabhulkar, 2009), що більш активне залучення батьків є одним зі способів досягнення кращих результатів у навчанні таких учнів. Крім того, дослідження показали, що залучення батьків, їхня підтримка, заохочення та позитивне підкріплення пов'язані з навчальною компетентністю дітей, сильним почуттям власної гідності, здоровими соціальними відносинами та меншою кількістю поведінкових проблем.

Дослідження показують, що залучення батьків до навчання дітей з особливими освітніми потребами, окрім того, що допомагає покращити їхню успішність, також забезпечує потужну навчальну мотивацію, що є необхідною умовою для учнів з ППР.

Залучення батьків також допомагає підтримувати та розвивати добрі стосунки між батьками та вчителями та створювати більш позитивне і

сприятливе для дітей шкільне середовище (Hsieh, Rimmer, & Heller, 2012). Варто зазначити, що батьки є першими і найважливішими вчителями, з якими стикаються діти.

Незважаючи на позитивну роль, яку відіграє ефективне залучення батьків в освітній процес дітей з порушеннями інтелектуального розвитку, спостереження та моніторинги показують, що це залучення є досить мінімальним, якщо воно взагалі є.

З практичного досвіду хочемо наголосити, якщо мета вашого закладу полягає в тому, щоб залучити батьків задля вдосконалення якості освіти, важливо не пропонувати їм конкретні завдання або визначені ролі, а надати можливість самостійно обрати напрям їх діяльності та ступінь залученості. Батьки охоче залучаються до співпраці, коли їхню роль визнано, а їхні погляди та думки цінують та поважають.

Культуру співпраці школи та батьків, що виховують дітей з ППР, та інструменти для забезпечення ефективної участі в освітньому процесі необхідно розвивати. Процес співпраці є не таким простим, як може здаватися та має певні бар'єри, наприклад: політика співпраці існує, але вона не виконується або відсутні ресурси для її реалізації. Також освітяни неохоче залучають батьків до прийняття рішень з освітніх питань. Батьків запрошують до школи лише тоді, коли виникають проблеми, пов'язані з їхньою дитиною. Як наслідок, отримання запрошення на шкільні збори має негативну спрямованість і викликає у батьків небажання їх відвідувати. Багато додаткових бар'єрів перешкоджають залученню батьків, чиї діти навчаються в інклюзивних закладах освіти: недостатня обізнаність про освітні альтернативи для їхніх дітей; страх стигматизації та ворожості з боку громади; бідність, яка мотивує влаштування дітей в заклади, де можна перекласти фінансову відповідальність на державу; відсутність варіантів розміщення поблизу дому, особливо для сімей, які проживають у сільській місцевості.

Як зазначає Villas-Boas (2001), багато проблем, з якими учні стикаються в школі, походять з домашнього середовища, а батьки часто відмовляються від своєї ролі вихователів. Батьки потребують навчання, підтримки та розширення прав і можливостей, щоб вони розуміли права дітей з порушеннями інтелектуального розвитку та стали союзниками в реалізації стратегій спеціальної та інклюзивної освіти.

Попри те, що тема співпраці батьків і школи є предметом багатьох вітчизняних і закордонних досліджень, все ще залишається дискусійним питання про те, що таке ефективна співпраця. Педагоги та батьки можуть мати різні думки щодо ефективних практик співпраці, завдяки яким кожен з них може зробити свій внесок в освітній процес.

Співпраця батьків і школи до освітнього процесу учнів з ППР починається вдома, коли батьки забезпечують безпечне та сприятливе середовище для розвитку дітей, певний навчальний досвід, підтримку та позитивне ставлення до школи.

Встановлення конструктивних стосунків із сім'ями особливо важливе, коли йдеться про сім'ї, які виховують дітей з порушеннями інтелектуального розвитку. Такі сім'ї можуть бути пригнічені постійним потоком пропозицій, лікування та зустрічей, щоб допомогти їхній дитині вчитися та розвиватися. Батьки дітей з ППР можуть потребувати більшої допомоги у підтримці своїх дітей. Позитивна взаємодія з сім'ями та іншими фахівцями школи може зменшити стрес сімей і поліпшити їхнє самопочуття, а також підвищити довіру до вас і вашого закладу.

Коли йдеться про співпрацю школи з батьками дітей з ППР, важливо усвідомлювати, що батьки мають повніше уявлення про фізичний, соціальний розвиток дитини та її сімейну історію. Вони є єдиними дорослими в освітньому процесі, які були й будуть глибоко залучені в нього протягом всього шкільного навчання дитини.

Батьки або особи, які їх замінюють, відіграють життєво важливу роль у процесі розробки ППР. Вони надають інформацію про сильні та слабкі

сторони дитини вдома, довідкову інформацію про історію та розвиток дитини, а також інформацію про будь-які сімейні фактори, які можуть вплинути на навчання дитини.

Важливим кроком у встановленні міцних стосунків із сім'ями дітей з порушеннями інтелектуального розвитку є проведення часу, присвяченого обговоренню та вивченню їхніх побажань і занепокоєнь щодо своїх дітей, а також з'ясуванню інформації про розпорядок дня та значущі види діяльності, в яких вони беруть участь вдома. Підтримувати цей зв'язок протягом усього часу перебування дитини у вашій школі дуже важливо. Ви можете дізнатися про стратегії, які працюють вдома, і розглянути можливість їх використання у класі. Завдяки вашій взаємодії ви зможете побудувати довіру, щоб і ви та батьки відчували себе комфортно, ділячись сильними сторонами дитини та повідомляючи про проблеми (Sandall, Hemmeter, Smith, & McLean, 2005).

Залучаючи батьків до співпраці, будьте готові до того, що вони можуть реагувати по-різному. Якщо ви хочете повідомити батькам про проблеми, які пов'язані з їхньою дитиною, буде корисно обговорити з психологом, як ви збираєтеся ділитися цією інформацією, використовуючи практику, орієнтовану на сім'ю.

Коли батьки, педагоги та інші фахівці, які беруть участь у житті дитини, послідовно використовують однакові ефективні стратегії для сприяння розвитку та досягненню результатів, діти з більшою ймовірністю отримають користь і засвоять нові навички.

У співпраці школи з батьками важливо визнавати та поважати їхні сильні сторони та унікальний досвід, усвідомлюючи при цьому їхню здатність приймати правильні для них рішення (Hanson & Lynch, 2004). Це означає, що коли бажання і рішення батьків відрізняються від того, що ви б рекомендували, ви повинні з повагою ставитися до їхніх рішень. Зрештою, змістовна комунікація та побудова стосунків збагатить процес як для вас, так і для батьків.

Пропонуємо ознайомитися з такими настановами, які відображають практику сімейно-орієнтованої роботи, які ви можете використати у своїй роботі з сім'ями дітей з порушеннями інтелектуального розвитку (Turnbull, Turbiville, & Turnbull, 2000):

сприяння співпраці між сім'єю та школою;

вшанування та повага сімейного розмаїття в усіх вимірах (культурному, расовому, етнічному, мовному, духовному та соціально-економічному);

визнання сильних сторін сім'ї та різних підходів, які сім'ї можуть використовувати для подолання труднощів;

постійний обмін неупередженою та чесною інформацією з членами сім'ї на постійній основі;

заохочення підтримки та налагодження співпраці із сім'ями;

визнавати та враховувати потреби розвитку дитини у вашій практиці;

розробляти та впроваджувати послуги, які є доступними, гнучкими та заснованими на визначених сім'єю потребах.

Цілком зрозуміло, що під час співпраці між школою та батьками можуть виникати розбіжності або непорозуміння, тому рекомендуємо нагадати собі, що ваша роль полягає в тому, щоб підтримувати надії та мрії сімей щодо їхньої дитини. Враховуйте, що усвідомити те, що в сім'ї є дитина з особливими освітніми потребами чи інвалідністю, іноді може бути складним, і членам родини потрібен час, щоб пережити цей досвід у власному темпі. Уникайте суджень про сім'ї та їхніх дітей. Ставте під сумнів свої припущення щодо роботи з сім'ями дітей з інвалідністю або особливими освітніми потребами та закликайте інших фахівців робити те саме.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Партнерство між вчителями та батьками сприяє ефективному навчанню та розвитку дітей з порушеннями інтелектуального розвитку. Таке партнерство надає учням більше можливостей вчитися і розвиватися на основі ширшого спектра точок зору. Завдяки відкритому спілкуванню та співпраці батьки та вчителі

створюють для дітей з порушеннями інтелектуального розвитку важливі можливості для розвитку соціальних, емоційних та академічних навичок. Співпраця школи та батьків має велике значення. Коли сім'ї та освітяни працюють разом, вони зміцнюють моделі поведінки та навички, необхідні дітям з ППР для того, щоб стати успішними дорослими. Реальність така, що не всі школи мають однакові ресурси. Але гарна новина полягає в тому, що залучення батьків має реальні наслідки для шкіл в усьому світі.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у розробці та впровадженні ефективних стратегій, які сприятимуть ефективній співпраці школи та батьків, що виховують дітей з порушеннями інтелектуального розвитку.

Література

1. Гаяш, О. В. (2019). Взаємодія спеціалістів з батьками дітей з особливими освітніми потребами у процесі включення їх в інклюзивну освіту. Україна. Здоров'я нації, 159.
2. Любчак, Л., Демченко, О., & Комарівська, Н. (2022). Партнерство учителя початкової школи з батьками в організації дистанційного навчання дітей з особливими освітніми потребами. *Modern Information Technologies and Innovation Methodologies of Education in Professional Training Methodology Theory Experience Problems*, 117–126. <https://doi.org/10.31652/2412-1142-2022-64-117-126>
3. Epstein, J. L., et al. (2019). *School, Family, and Community Partnerships: Your Handbook for Action*. Fourth edition. Thousand Oaks, CA: Corwin Press.
4. Hanson, M. J., & Lynch, E. W. (2004). *Understanding families: Approaches to diversity, disability, and risk*. Paul H Brookes Publishing.
5. Kolomojets, T. (2019). Interaction of specialists and parents of children with special education needs in conditions of inclusive education. *Actual Problems*

of the Correctional Education (Pedagogical Sciences), (14), 115–125. <https://doi.org/10.32626/2413-2578.2019-14.115-125>

6. Kurani, D., Nerurka, A., Miranda, L., Jawadwala, F., & Prabhulkar, D. (2009). Impact of parents' involvement and engagement in a learning readiness programme for children with severe and profound intellectual disability and complex needs in India. *Journal of Intellectual Disabilities*, 13(4), 269–289. <https://doi.org/10.1177/1744629509355751>

7. Paccaud, A., Keller, R., Luder, R., Pastore, G., & Kunz, A. (2021). Satisfaction with the collaboration between families and schools – the parent's view. *Frontiers in Education*, 6. <https://doi.org/10.3389/educ.2021.646878>

8. Sandall, S., Hemmeter, M., Smith, B., & McLean, M. (Eds.). (2005). *DEC Recommended Practices: A comprehensive guide for practical application*. Longmont, CO: Sopris West.

9. Turnbull, A. P., Turbiville, V., & Turnbull, H. R. (2000). Evolution of family–professional partnerships: Collective empowerment as the model for the early twenty-first century. In J. P. Shonkoff & S. J. Meisels (Eds.), *Handbook of early childhood intervention* (pp. 630–650). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511529320.029>

10. Villas-Boas, M. A. (2001). *Escola e família: Uma relação produtiva de aprendizagem em sociedades multiculturais*. Lisboa: Escola Superior João de Deus.

References

1. Haiash, O. V. (2019). Vzaiemodiia spetsialistiv z batkamy ditei z osoblyvymy osvithnimy potrebamy u protsesi vkluchennia yikh v inkluzyvnu osvitu. [Interaction of specialists with parents of children with special educational needs in the process of their inclusion in inclusive education]. *Ukraina. Zdorovia natsii*, 159 [in Ukrainian].

2. Liubchak, L., Demchenko, O., & Komarivska, N. (2022). Partnerstvo uchytelia pochatkovoï shkoly z batkamy v orhanizatsii dystantsiinoho navchannia

ditei z osoblyvymy osvithnimy potrebamy [Partnership of a primary school teacher with parents in organizing distance learning for children with special educational needs]. *Modern Information Technologies and Innovation Methodologies of Education in Professional Training Methodology Theory Experience Problems*, 117–126. <https://doi.org/10.31652/2412-1142-2022-64-117-126>

3.Epstein, J. L., et al. (2019). *School, Family, and Community Partnerships: Your Handbook for Action*. Fourth edition. Thousand Oaks, CA: Corwin Press. [in English].

4.Hanson, M. J., & Lynch, E. W. (2004). *Understanding families: Approaches to diversity, disability, and risk*. Paul H Brookes Publishing. [in English].

5.Kolomoyets, T. (2019). Interaction of specialists and parents of children with special education needs in conditions of inclusive education. *Actual Problems of the Correctional Education (Pedagogical Sciences)*, (14), 115–125. <https://doi.org/10.32626/2413-2578.2019-14.115-125>. [in English].

6.Kurani, D., Nerurka, A., Miranda, L., Jawadwala, F., & Prabhulkar, D. (2009). Impact of parents involvement and engagement in a learning readiness programme for children with severe and profound intellectual disability and complex needs in India. *Journal of Intellectual Disabilities*, 13(4), 269–289. <https://doi.org/10.1177/1744629509355751>. [in English].

7.Paccaud, A., Keller, R., Luder, R., Pastore, G., & Kunz, A. (2021). Satisfaction with the collaboration between families and schools – the parents view. *Frontiers in Education*, 6. <https://doi.org/10.3389/feduc.2021.646878>. [in English].

8.Sandall, S., Hemmeter, M., Smith, B., & McLean, M. (Eds.). (2005). *DEC Recommended Practices: A comprehensive guide for practical application*. Longmont, CO: Sopris West. [in English].

9.Turnbull, A. P., Turbiville, V., & Turnbull, H. R. (2000). Evolution of family–professional partnerships: Collective empowerment as the model for the early twenty-first century. In J. P. Shonkoff & S. J. Meisels (Eds.), *Handbook of*

early childhood intervention (pp. 630–650). Cambridge University Press.
<https://doi.org/10.1017/CBO9780511529320.029> [in English].

10. Villas-Boas, M. A. (2001). Escola e família: Uma relação produtiva de aprendizagem em sociedades multiculturais. Lisboa: Escola Superior João de Deus. [in English].